

MONIKA MURZYN-KUPISZ

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

KULTURA I DZIEDZICTWO KULTUROWE A ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY

Abstract: Culture, Cultural Heritage and Sustainable Development. Drawing attention to the growing presence of culture in the contemporary discourse on sustainable development, the author aims to analyse most important issues linked with considering culture and cultural heritage as the fourth pillar of sustainable development. She shows the evolution of the approaches to culture in the context of development, its reflection in the documents of international organizations, analogies between sustainable approaches to natural and cultural capital as well as diverse dimensions of the impact of culture on development. Departing from theoretical concepts, the text concludes with two examples of implementing the idea of culturally sustainable development in the actual practice of public policy making (Cittaslow, ecomuseums).

Key words: Culture, cultural heritage, ecomuseum, slow city, sustainable development.

Wstęp

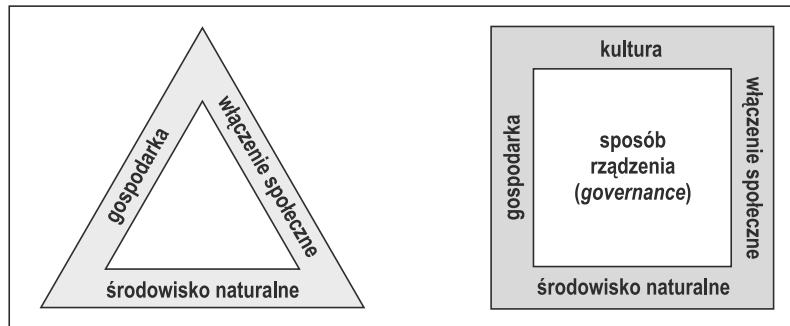
Wąsko rozumiane pojęcie *kultury* odnosi się do wytworów kulturowych: dóbr i usług, utworów, obiektów i miejsc stanowiących pokłosie wszelakiego typu związanej ze sztuką i dziedzictwem kulturowym działalności człowieka oraz instytucji, gdzie są one przechowywane i tworzone. Szerzej, z antropologicznego punktu widzenia *kulturę* ujmuje się natomiast jako „całokształt dorobku materialnego i duchowego ludzkości” [Słownik Wyrazów Obcych 1995, s. 621] oraz „sposób życia”: „złożoną całość obejmującą wiedzę, wierzenia, sztukę, prawo, moralność, obyczaje i wszelkie inne zdolności i nawyki nabyte przez człowieka jako członka społeczeństwa” [Taylor, cyt. za Golka 1995, s. 10], a więc praktyki, zwyczaje i kody kulturowe, jakie niesie, rozwija i realizuje dana społeczność czy grupa oraz dynamiczny proces formowania się tożsamości tej społeczności [Pascual 2009, s. 36; World Bank 1999, s. 13]. Jednostki ludzkie mogą więc być jednocześnie twórcami, obserwatorami oraz uczestnikami kultury.

Od czasów rewolucji przemysłowej aż po drugą połowę XX w., kulturę (zarówno rozpatrywaną wąsko, jak i szeroko) widziano często jako stojącą w opozycji

do rozwoju uniemożliwiająca lub mało istotną z jego perspektywy [Streeten 2011]. Dominujące w przeszłości spojrzenia na relacje między szeroko rozumianą kulturą a rozwojem można podzielić na trzy główne nurty. Po pierwsze, kultura była często rozumiana jako przeszkoda i obciążenie w rozwoju, w szczególności przeszkoda w procesach modernizacji oraz niedochodowy sektor, generujący jedynie koszty (kultura jako balast). Mogła być także widziana jako obszar o niewielkim znaczeniu z perspektywy rozwoju, w konsekwencji nie będący ani osią, ani priorytetem działań prorozwojowych, traktowany marginalnie, szczególnie w obliczu wielu innych, uznanych za bardziej pilne lub obiecujące wyzwania i potrzeb (kultura jako obszar marginalny). W trzecim z możliwych podejść tylko wybrane aspekty kultury uznawane były natomiast za przydatne w rozwoju, szczególnie te jej formy wyrazu, które wspomagają modernizację i wpływają na efektywność gospodarczą (swoista ekonomiczna instrumentalizacja kultury) [Pascual 2009, s. 36]. Rozumienie kultury jako marksistowskiej „nadbudowy” w krajach realnego socjalizmu [Purchla 2005] w zasadzie pokrywało się z wyżej wymienionymi podejściami, z jedną istotną różnicą, tj. za użyteczne w socjalistycznym paradygmacie rozwoju uznawano nie tyle te formy wyrazu kulturowego, które wpływają na efektywność gospodarczą, ile przede wszystkim te aspekty kultury, które mogły być przydatne ideologicznie w formowaniu i kontroli „nowoczesnego”, socjalistycznego społeczeństwa.

W ostatnich dekadach na całym świecie, w tym w Europie Środkowej [Palmer, Purchla 2010], widoczna jest istotna zmiana w postrzeganiu kultury, w stronę przyznawania jej znacznie większej roli w procesach rozwojowych, szczególnie odkąd w miejsce spojrzenia na rozwój przez pryzmat wzrostu gospodarczego, pojawiły się inne, szersze perspektywy – rozwoju społeczno-gospodarczego oraz, przede wszystkim, rozwoju zrównoważonego, w którym ekonomiczny wymiar przemian zachodzących na wybranym terenie jest istotnym, lecz nie jedynym aspektem rozwoju. W dyskusji na temat rozwoju zrównoważonego początkowo zresztą zdecydowanie dominował wymiar ekologiczny, współlistniejący z wymiarem ekonomicznym, z czasem dodano jednak wymiar społeczny. Od niedawna zaczęto także uwzględniać kulturowy wymiar rozwoju, zwrócono uwagę na rolę różnych interesariuszy w procesie inicjowania i dokonywania przemian oraz (często także uwarunkowanych kulturowo) relacji między nimi i realizowanych form współzrządzenia (*governance*) (ryc. 1). Z tej perspektywy, w literaturze naukowej, opracowaniach na zlecenie administracji publicznej, a także w oficjalnej dokumentacji organizacji międzynarodowych, kultura zaczęła być widziana jako ważny, czwarty filar zrównoważonego rozwoju, a nawet motor zrównoważonego rozwoju [Cerneja 2001; *From Green Economies...* 2011; Greffe *et al.* 2005; Hawkes 2001; Janikowski, Krzysztofek 2009; *Our Creative Diversity* 1995; Pascual 2009; Streeten 2011; Throsby 2010; *World Bank* 1999].

Głównym celem opracowania jest pokazanie wspomnianej ewolucji w patrzeniu na pozytywny potencjał kultury, wskazując na jej kontekst teoretyczny i inspirację w rozważaniach z zakresu ekonomiki środowiska naturalnego oraz odzwierciedlenie

Ryc. 1. Propozycja nowego spojrzenia na rolę kultury w rozwoju:
od trójkąta do kwadratu zrównoważonego rozwoju

Źródło: [Pascual 2009, s. 38].

w dokumentach międzynarodowych, a także analizując różne możliwe płaszczyzny przekładania się kultury i działań kulturalnych na rozwój. Drugim istotnym celem opracowania jest natomiast zobrazowanie, jak wspomniane koncepcje teoretyczne mogą mieć przełożenie w praktyce, przez prezentację dwóch przykładów wdrażania idei zrównoważonego rozwoju wspartego na czterech filarach przez interesariuszy w skali lokalnej (ekomuzea i ruch Cittaslow). Ostatnia część tekstu poświęcona jest na podsumowanie rozważań. Opracowanie oparte jest przede wszystkim na analizie literatury przedmiotu, w tym opracowań naukowych, dokumentów międzynarodowych oraz informacji na temat działań władz lokalnych, uzupełnionych o badania terenowe w wybranych miejscowościach wdrażających idee ekomuzeum oraz Cittaslow.

1. Na czym polega kulturowo zrównoważony rozwój? Podobieństwa między kapitałem kulturowym a kapitałem naturalnym

Klasyk problematyki Throsby [1995, 2003, 2010] sugeruje, że kulturowo zrównoważony rozwój można opisać posługując się i zachowując zasady zrównoważonego rozwoju wypracowane wcześniej w odniesieniu do zasobów naturalnych, w szczególności w ramach ekonomii środowiska oraz ekonomii ekologicznej [Jeżowski 2009; Żylicz 2004]. Odwołuje się przy tym do rozwoju koncepcji kapitału – jej poszerzania z tradycyjnie, wąsko rozumianego pojęcia o inne formy kapitału, takie jak kapitał ludzki, kapitał społeczny, kapitał naturalny oraz kapitał kulturowy.

W odniesieniu do zrównoważonego wykorzystania zarówno zasobów kulturowych, jak i przyrodniczych oraz patrzenia na nie przez pryzmat kapitału naturalnego i kapitału kulturowego istnieje wiele paraleli [Navrud, Ready 2002]. Podobnych jest

wiele wyzwań w zarządzaniu i ich cech jako zasobów w zrównoważonym rozwoju, w tym problemy i wyzwania etyczne [Throsby 1995]. Zasoby naturalne, podobnie jak kulturowe, są dziedzictwem przeszłości (odpowiednio natury lub dziełem wcześniejszych pokoleń), lecz nie są w niej zamknięte, są użytkowane i podlegają ciągłym przekształceniom w teraźniejszości, przy czym każde pokolenie definiuje, co jest godne zachowania i ustala priorytety, jeśli chodzi o ochronę, wykorzystanie i utrzymanie danych zasobów. Podstawowe zasady zrównoważonego rozwoju, takie jak równość międzypokoleniowa i wewnątrzpokoleniowa oraz zasada ostrożności w przypadku przekształcania zasobu nieodnawialnego dotyczą w znacznym stopniu zarówno dóbr natury, jak i dóbr kultury. Podobnym wyzwaniem z perspektywy zrównoważonego rozwoju jest problem zachowania naturalnej równowagi w ramach systemu (ekosystemów, systemów kulturowych) oraz zachowania różnorodności, odpowiednio biologicznej i kulturowej [Konwencja UNESCO... 2007]. Inną istotną kwestią jest niezbędność brania pod uwagę nieodwracalności pewnych procesów i konieczności zaspokojenia często sprzecznych potrzeb wielu interesariuszy oraz charakteru dóbr publicznych wielu dóbr natury i kultury [Murzyn-Kupisz 2012]. Podobne są także problemy szacowania wartości danych miejsc, obszarów czy zjawisk oraz ich wpływu na rozwój [Jeżowski 2009; Snowball 2008], a także zadań stojących przed i sposobów zaangażowania władz publicznych w zarządzanie danymi zasobami, w tym wyboru narzędzi realizacji określonych przez władze publiczne celów polityki ochrony.

2. Odzwierciedlenie ewolucji podejścia do roli kultury w rozwoju w dokumentach międzynarodowych

Ewolucja podejścia do potencjału kultury w rozwoju widoczna jest w opracowaniach i dokumentach międzynarodowych. W stanowiącym milowy krok w zakresie dyskusji o zrównoważonym rozwoju raporcie *Nasza wspólna przyszłość* Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 r. niewiele było bezpośrednich odniesień do kultury [*Nasza wspólna przyszłość...* 1991]. Zainspirował on jednak podobnego charakteru dokument dotyczący kultury. W 1995 r. ukazał się raport *Nasza kreatywna różnorodność* Światowej Komisji ds. Kultury i Rozwoju (tzw. Komisji Pereza de Cuellara), w którym wskazano na kluczową rolę wymiaru kulturowego w paradygmacie rozwoju zorientowanym na człowieka [*Our Creative Diversity* 1995]. Podobną wymowę miał raport Rady Europy z 1997 r. pt. *Wydobyć z marginesu. Przyczynki do dyskusji o kulturze i rozwoju w Europie*. Nawoływał on wprost do lepszego wyeksponowania i wykorzystania potencjału kultury w rozwoju [*Europejski Zespół...* 1998, s. 26]:

„Władze municypalne powinny włączyć sztukę, media i dziedzictwo do swych programów przy planowaniu rozwoju miast, transportu, środowiska oraz rozwoju gospodarczego, rozwoju społecznego, turystyki (...)”.

W rok później w raporcie UNESCO pt. *Potęga kultury* polityka kulturalna uznana została za jedną z kluczowych składowych strategii rozwoju [UNESCO 1998].

Przenikanie się myślenia o zrównoważonym wykorzystaniu zasobów naturalnych i kulturowych odzwierciedlone jest również w konwencjach UNESCO. Bardzo wczesnym tego przykładem jest Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r. (ratyfikowana przez Polskę 6 maja 1976 r.), w której używając tego samego określenia „dziedzictwo” w odniesieniu do wyjątkowych miejsc i obiektów stworzonych zarówno przez człowieka, jak i przez naturę, podkreślono ich znaczenie jako uniwersalnej spuścizny ludzkości, a także zwrócono uwagę na przenikanie się obu rodzajów dziedzictwa, m.in. w ramach krajobrazów kulturowych. Współistnienie zasobów naturalnych i kulturowych oraz ich istotność podkreśla też Europejska Konwencja Krajobrazowa z 20 października 2000 r. (ratyfikowana przez Polskę 24 czerwca 2004 r.). W jej preambule znalazł się m.in. zapis, że powstając w wyniku działań oraz interakcji czynników przyrodniczych i antropogenicznych „krajobraz pełni ważną rolę w publicznych zainteresowaniach dziedzinami kultury, ekologii i sprawami społecznymi oraz stanowi zasób sprzyjający działalności gospodarczej”, jest „podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego” oraz „kluczowym elementem dobrobytu całego społeczeństwa i jednostek” [Europejska Konwencja Krajobrazowa 2004]. W preambule Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 17 października 2003 r. (ratyfikowanej przez Polskę 8 lutego 2011 r.) uwypuklono natomiast „znaczenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako źródła różnorodności kulturowej i gwarancji zrównoważonego rozwoju” oraz „współzależność między niematerialnym dziedzictwem kulturowym a materialnym dziedzictwem kulturowym oraz dziedzictwem naturalnym”.

Najistotniejsza w kontekście niniejszych rozważań wydaje się być jednak Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego¹, sporządzona w 2005 r. (ratyfikowana przez Polskę 19 lipca 2007 r.), która zawiera bezpośrednie odniesienia do koncepcji zrównoważonego rozwoju [Konwencja UNESCO... 2007]. W preambule Konwencji zauważa się m.in. „konieczność uwzględniania kultury jako elementu strategicznego narodowych i międzynarodowych polityk rozwojowych oraz międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju” oraz konstatuje, że „dobra i usługi kulturalne mają znaczenie zarówno ekonomiczne, jak i kulturowe”. Jednym z celów konwencji jest natomiast „potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów”. Wśród przewodnich założeń konwencji znalazły się „Zasada komplementarności ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju”, a także „Zasada trwałego i zrównoważonego rozwoju”, w myśl której: „Różnorodność kulturowa jest wielkim bogactwem jednostek i społeczeństw. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są pod-

¹ *Różnorodność kulturowa* jest w konwencji rozumiana jako „wielości form, poprzez które kultury grup i społeczeństw znajdują swój wyraz”.

stawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.” W Art. 13 „Włączenie kultury do trwałego i zrównoważonego rozwoju” dotyczącym zobowiązań sygnatariuszy konwencji stwierdzono zaś, że:

„Strony dołożą starań w celu włączenia kultury do polityki rozwojowej na wszystkich szczeblach, dążąc do stworzenia warunków sprzyjających trwałemu i zrównoważonemu rozwojowi oraz, w ramach tych działań, popierania aspektów związanych z ochroną i promowaniem różnorodności form wyrazu kulturowego”.

3. Sposoby przekładania się kultury na rozwój

Jak zauważa Sen [2004], istotne jest nie tyle postawienie pytania czy, ale w jaki sposób kultura oddziałuje na rozwój. Analizując związki między kulturą a rozwojem, w tym rozwojem zrównoważonym, warto przy tym wyróżnić dwa wcześniej wspomniane ujęcia kultury, tj. jako sposobu życia oraz jako instytucji, dóbr i usług kulturowych. W pierwszym, szerokim rozumieniu, kultura może mieć przełożenie na rozwój na trzy główne sposoby. Po pierwsze, może wpływać na postawy przedsiębiorcze, efektywność gospodarowania i wydajność działań gospodarczych². Po wtóre, może być bardzo istotnym czynnikiem wpływającym na, a nawet determinującym cele społeczne i ekonomiczne danej grupy (etnicznej, religijnej, narodowej, zawodowej, itp.), a także proporcje między celami materialnymi i niematerialnymi związanymi z różnymi aspektami życia. Wpływa także na poczucie sprawiedliwości społecznej, istnienie i charakter moralnych zasad dbałości o dobro innych oraz chęć tworzenia mechanizmów wspomagających słabszych członków społeczności [Sen 2004, s. 40-41; Throsby 2010, s. 65-66]. We wszystkich wspomnianych wymiarach kultura (plemienna, lokalna, regionalna, itp.) może jednocześnie wpływać na postawy i zachowania związane ze zrównoważonym rozwojem, m.in. sposoby gospodarowania, formowanie priorytetów rozwojowych, dbałość o dobra wspólne oraz definicję działań społeczno-gospodarczych uznanych za efektywne. Zauważono to już zresztą w Raporcie Bruntland stwierdzając m.in., że „odczuwanie potrzeb jest zdeterminowane społecznie i kulturowo”, a także podkreślając, że tradycyjne sposoby zagospodarowania przestrzeni oraz prowadzenia działalności rolniczej są niekiedy w naturalny, wypracowany na przestrzeni wieków, sposób zrównoważone [Nasza wspólna przyszłość... 1991, s. 68, 72, 154].

Kultura rozumiana jako instytucje, działania oraz efekty tych działań (m.in. dobra i usługi kulturalne, przestrzenie i miejsca zabytkowe) także może wieloaspektowo wpływać na rozwój [Bille, Schulze 2011, Murzyn-Kupisz 2012; Sen 2004; Throsby 2010]. Istotny może być ściśle ekonomiczny wymiar wpływu sektora kultury (działalności związanych z produkcją dóbr i świadczeniem usług kultury) na gospodarkę w skali lokalnej i regionalnej, przekładający się na dochody, miejsca pracy i efekty

² Klasyczną pracą to potwierdzającą jest *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* opublikowana w 1905 r. [Weber 2010].

mnożnikowe. Przykładowo, w 2008 r. w Polsce wartość dodana wytworzona w obejmujących klasyczny sektor kultury szerzej rozumianych przemysłach kreatywnych wyniosła prawie 28 mld zł, a zatrudnienie 376 tys. osób. Sektor kultury wnosił tym samym 1,58% wartości dodanej w skali kraju, a szerzej ujmowane przemysły kreatywne 2,47% tej wartości, natomiast udział sektora kultury oraz przemysłów kreatywnych w całości zatrudnienia w Polsce wynosił odpowiednio 1,86% i 2,68% [Lewandowski *et al.* 2010, s. 36-37]. W 2010 r. w samym woj. małopolskim zarejestrowanych było 1524 instytucje klasycznego sektora kultury. Liczba zatrudnionych w nich osób wyniosła 6,5 tys. osób, natomiast liczba pełnych etatów 6,1 tys. W 2011 r. na terenie Małopolski działało 17 713 podmiotów sektora kreatywnego, co stanowiło 6,8% wszystkich działających podmiotów gospodarki narodowej w regionie [Gałka *et al.* 2012, s. 4-5].

Po drugie, sektor kultury oraz dziedzictwo kulturowe mogą inspirować i wspierać innowacyjność oraz kreatywność w innych sektorach (uważa się m.in., że różnorodność kulturowa wpływa na kreatywność), a także odgrywać istotną rolę w formalnej i nieformalnej edukacji. Nie bez znaczenia jest również wpływ działalności związanych z kulturą oraz dziedzictwa kulturowego na wizerunek miejsc, ich markę oraz przyciąganie inwestorów z wybranych branż. Na niektórych obszarach kluczowym wymiarem oddziaływania sektora kultury oraz dziedzictwa kulturowego na rozwój będzie natomiast kształtowanie poziomu i jakości życia, zapewnianie i umożliwianie lokalnej społeczności spełniania potrzeb wyższego rzędu (m.in. duchowych, estetycznych, poznawczych). Działalności związane z kulturą mogą w znaczny sposób oddziaływać na zagospodarowanie przestrzenne oraz estetykę miast i gmin. Bardzo istotna może być też rola kultury w tworzeniu i wzmacnianiu kapitału społecznego. Odzwierciedleniem tego wymiaru oddziaływania kultury jest m.in. duża liczba organizacji pozarządowych działających w sferze kultury w wielu krajach, czego przykładem jest Polska. W 2010 r. GUS odnotował 9,3 tys. jednostek sektora *non-profit* działających w obszarze kultury, w tym ponad 900 organizacji pożytku publicznego (dane uzyskane bezpośrednio w GUS). Przedsięwzięcia związane z kulturą, instytucje kultury oraz dziedzictwo kulturowe są też z reguły istotnym aspektem inspirującym oraz częścią składową procesu rewitalizacji problemowych obszarów [Murzyn 2006; Throsby 2010, s. 114]. Wśród znanych przykładów takiego oddziaływania jest m.in. baskijskie Bilbao oraz liczne angielskie (np. Newcastle upon Tyne) i niemieckie (np. w Zagłębiu Ruhry) miasta poprzemysłowe.

Na tak wieloaspektowe oddziaływanie kultury na rozwój zrównoważony zwraca też uwagę Bank Światowy [*World Bank* 1999, s. 15], który widzi kulturę jako pomocną w:

- zapewnianiu mniej zamożnym społecznościom nowych możliwości generowania dochodów z ich własnej wiedzy i produkcji kulturowej oraz w wychodzeniu z biedy;
- katalizowaniu rozwoju na poziomie lokalnym, dzięki różnorodnym społecznym, kulturowym, ekonomicznym i materialnym zasobom, które mogą wykorzystywać społeczności;

- zachowaniu i generowaniu przychodów z istniejących zasobów (kulturowych), przez rewitalizację centrów miast, konserwację istotnych społecznie zasobów naturalnych oraz generowanie zrównoważonych, znaczących dochodów z turystyki;
- wzmacnianiu kapitału społecznego – w szczególności zapewniając podstawę do działalności biednych, zmarginalizowanych grup, dzięki której może wzrosnąć ich szacunek do samych siebie oraz wydajność, a także wzrosnąć szacunek dla różnorodności i włączenia społecznego, tak by grupy te mogły uczestniczyć w korzyściach wynikających z rozwoju gospodarczego;
- dywersyfikacji strategii rozwoju społecznego i budowaniu potencjału dla opartych na wiedzy, dynamicznych społeczeństw – np. przez wspieranie lokalnej działalności wydawniczej, usług bibliotecznych i muzealnych, szczególnie tych, które służą zmarginalizowanym społecznościom i dzieciom”³.

4. Przykłady uwzględniania *czwartego filaru rozwoju* w praktyce działań na rzecz rozwoju lokalnego i rozwoju zrównoważonego

4.1. Idea *miast dobrego, wolnego życia* – CittaSlow – Slow City

Z ruchu Slow Food wyrosła w ostatnich latach idea Slow City⁴, rozumianego jako niewielkiej wielkości miasto, w którym nacisk kładziony jest przede wszystkim na jakość życia mieszkańców w harmonii z naturą, otaczającym krajobrazem i lokalnymi tradycjami kulturowymi. W 1999 r. P. Saturnini, burmistrz Greve di Chianti w Toskanii wraz z liderami Slow Food oraz innymi toskańskimi miasteczkami (Bra, Orvieto i Positano), zainicjował powstanie międzynarodowego stowarzyszenia, które promuje koncepcję oraz umożliwia współpracę w zakresie jej wdrażania pod orygi-

³ Celem niniejszego opracowania jest wskazanie na pozytywny potencjał kultury jako zasobu w rozwoju. Trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że kultura może także stanowić przeszkodę w zrównoważonym rozwoju lub go wręcz uniemożliwiać. Utrwalone wzorce kulturowe lub współczesne przemiany kulturowe, w szczególności dotyczące kultury jako sposobu życia (np. dominujący w danej kulturze sposób kształtowania przestrzeni miejskiej, w tym mieszkaniowej, upowszechnianie stylu życia opartego na wykorzystaniu określonych środków transportu, kultura indywidualizmu negująca wartość dóbr publicznych, takich jak krajobraz kulturowy, nadmierna komercjalizacja usług kultury i krajobrazu kulturowego) mogą stać w opozycji do zrównoważonego rozwoju, powodując m.in. niekontrolowane rozlewanie się miast i nadmierną konsumpcję zasobów naturalnych [Glaeser 2011] oraz degradację krajobrazu kulturowego. Podobnie, produkcja wielu dóbr i usług kultury, w szczególności związanych z masowymi mediami oraz masową rozrywką i turystyką, nie służy uaktywnianiu lokalnych umiejętności, rozwijaniu wiedzy, wrażliwości i kreatywności czy podnoszeniu jakości życia i wzmacnianiu kontaktów międzyludzkich, a raczej umacnianiu niewiedzy, pasywności i zacieśnianiu horyzontów masowych konsumentów lub też przynosi korzyści zewnętrznym podmiotom (np. touroperatorom), a nie społeczności lokalnej [por. np. Eversole 2006].

⁴ Także inne ruchy związane z paradygmatem niespiesznego „smakowania” życia, przedkładając jakość ponad ilość i szybkość konsumpcji np. *slow tourism* oraz *slow art*.

nalną nazwą w języku włoskim *Cittaslow – Rete Internazionale delle città del buon vivere* (pol.: Międzynarodowa Sieć Miast Dobrego Życia) [www.cittaslowpolska.pl]. Członkami CittaSlow mogą być władze publiczne miast, które zamieszkuje mniej niż 50 tys. mieszkańców i zobowiązały się stosować koncepcję w praktyce zarządzania miastem. Wymogi Slow City dotyczą wielu aspektów funkcjonowania miasta. Cittaslow promuje ideę zrównoważonego rozwoju w skali lokalnej, kładąc nacisk na jakość środowiska naturalnego i poprawę jego stanu (m.in. wdrażanie systemów kontroli jakości powietrza, wody, systemy motywacji i nagród za rozwój alternatywnych źródeł energii, walka z graffiti i innego typu *visual pollution*, udział w projekcie Agenda 21, transport publiczny, promowanie transportu rowerowego i poruszania się pieszo). Za bardzo istotne powinno uznawać jakość infrastruktury publicznej oraz jej rozwój (publiczne przestrzenie zielone i ich dostępność, m.in. brak barier architektonicznych dla niepełnosprawnych, dostępność małej architektury umożliwiającej odpoczynek, m.in. ławki, place zabaw, usługi łatwo dostępne w godzinach zgodnych z potrzebami mieszkańców, istnienie mechanizmów umożliwiających mieszkańcom bezpośrednio zgłaszanie uwag dotyczących dobrej jakości życia). Kolejnym wymogiem jest zwracanie uwagi na unikalność i jakość przestrzeni miejskiej rozumianej jako dbałość o dobre zachowanie historycznych obiektów i przestrzeni, istnienie programów poprawy prestiżu i dostępności historycznych centrów, efektywne systemy gospodarowania odpadami, w tym recydingu, zachowanie czystości w mieście i umożliwianie mieszkańcom jej zachowywania (np. dobra dostępność koszy na śmieci i ich sprawne opróżnianie), a także eliminacja hałasu m.in. głośnych systemów alarmowych, powszechny dostęp do Internetu. Miasto takie powinna także cechować chęć zachowania i rozwijania lokalnych tradycji, w tym tradycji i konsumpcji lokalnych produktów gastronomicznych, rzemieślniczych i kulturalnych, tworzenia i uczestniczenia w lokalnych wydarzeniach kulturalnych oraz zachowania i tworzenia miejsc ich sprzedaży (np. tradycyjne rynki), co związane jest też z tworzeniem systemów certyfikacji oraz edukacji konsumentów i uczestników (przede wszystkim lokalnych) w tym zakresie. Jednym z wielu ciekawych pomysłów wdrażanych przez włoskie CittaSlow jest m.in. idea promowania spożycia lokalnych produktów żywnościowych przez wymóg ich serwowania w szkolnych stołówkach i uczenie młodzieży o ich unikalności. Choć przyciąganie turystów samo w sobie nie jest celem CittaSlow, miasta takie dostrzegając zarówno kulturowy, jak i ekonomiczny potencjał turystyki, szczególnie realizowanej w małej skali, powinny być „gościnne”, tj. otwarte na przybyszów, zachęcając ich do doświadczenia lokalnych produktów, wydarzeń i wyjątkowości miejsca, promując takie usługi turystyczne, które najlepiej odzwierciedlają specyfikę miejsca i mogą przynieść korzyści mieszkańcom.

Pod hasłem „żyć powoli – inna strona nowoczesności”, Cittaslow staje się więc swoistą marką jakości dla mniejszych miast, w miejsce ich tradycyjnego postrzegania jako „zapyziałych” i niezdolnych do sprostania wymogom współczesności, patrząc na nie jako na ostoje spokojnego, spełnionego życia z dala od zgiełku wielkich miast.

Miasteczko „dobrego życia” ze swej małomiasteczkowości tworzy więc swoisty atut rozwojowy, postrzegając ją jako szansę na rozwój w małej skali, szanując lokalne środowisko przyrodnicze i kulturowe, jego autentyczność i odmienność, a także kładąc nacisk na jakość życia mieszkańców [Radstrom 2011]. Ruch ten zyskuje w ostatnich latach na popularności. Pod koniec listopada 2012 r. do Cittaslow należało ponad 166 miasteczek z 25 krajów z całego świata, przede wszystkim z Europy [www.cittaslow.org]. W Polsce pierwszą gminą, jaka w 2004 r. wyraziła chęć przystąpienia do sieci był Reszel, który w 2005 r. wraz z Biskupcem, Bisztynkiem i Lidzbarkiem Warmińskim postanowił utworzyć krajową sieć Cittaslow. Ostatecznie polska sieć została uznana przez międzynarodowy Komitet Koordynujący CittaSlow w kwietniu 2007 r. Pod koniec 2012 r. w ruchu CittaSlow w Polsce uczestniczyło już 9 miast, oprócz wcześniej wspomnianych cztery kolejne na terenie woj. warmińsko-mazurskiego (Nowe Miasto Lubawskie, Olsztynek, Ryn i Lubawa), gdzie inicjatywę wspiera wydatnie samorząd regionu, a także Murowana Goślina zlokalizowana w Wielkopolsce.

4.2. Idea ekomuzeum zwanego także *muzeum bez murów* lub *muzeum rozproszonym*

Z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, najbardziej udane są te związane z kulturą i dziedzictwem kulturowym przedsięwzięcia, które powstają i są realizowane we współpracy wielu kluczowych aktorów lokalnych. Zwiększeniu wzajemnego oddziaływania dziedzictwa kulturowego na społeczność lokalną oraz społeczności lokalnej na formy jego zachowania i wykorzystania, wytworzenie dumy z miejsca zamieszkania, poczucia odpowiedzialności i chęci działań na rzecz jego zachowania oraz w wielu przypadkach, uniknięcia „wyzolowania” dziedzictwa z kontekstu codziennego życia przez umieszczenie go w typowym muzeum ma m.in. służyć idea ekomuzeum, nazywanego także muzeum rozproszonym. Pojęcie *ekomuzeum* powstało w latach 70. ubiegłego wieku we Francji. Tam też zostały założone pierwsze oficjalne tego typu przedsięwzięcia (Creusot-Montceau, Grande Lande) [Davis 2011]. Oznacza ono sieć rozproszonych w terenie obiektów, tworzących żywą i działającą kolekcję, gdzie elementy przyrodnicze, kulturowe i historyczne prezentowane są w oryginalnym miejscu swego występowania i zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem lub nadawane im są nowe funkcje. Opiekunami poszczególnych obiektów są różne instytucje oraz członkowie lokalnej społeczności, którzy współpracują ze sobą pod wspólnym znakiem, każdy zgodnie z profilem swojej działalności. Źródłem dumy lokalnej i tematem prezentacji w ramach ekomuzeum mogą być nie tylko krajobraz, obiekty i artefakty, ale także lokalne umiejętności i tradycje rolnicze, muzyczne, rzemieślnicze, kulinarne czy artystyczne. Ekomuzeum jest więc formą włączenia społeczności lokalnej w zarządzanie dziedzictwem. Tradycyjnemu postrzeganiu instytucji muzealnych, w ramach którego „muzeum=budynek+kolekcja+eksperti+publiczność”, przeciwstawia się nowe rozumienie muzeum, gdzie „ekomuzeum=prze

strzeń+dziejstwo+pamięć+mieszkańcy” [Davis 2004]. Taka forma muzeum ma w założeniu nie tylko sprzyjać zachowaniu dziedzictwa oraz kompleksowej edukacji o regionie lecz również przyczyniać się do wzmacniania tożsamości i identyfikacji mieszkańców z miejscem zamieszkania, zacieśniania więzi w regionie oraz rozwijania partnerskiej współpracy [Davis 2011; Murzyn-Kupisz 2012; www.greenways.pl].

Ekomuzeum pozwala na zachowanie obiektów i artefaktów w ich tradycyjnej lokalizacji i krajobrazie, z jednoczesnym rozpoznaniem, że łącznie tworzą one pewną szerszą całość. Jest ono zatem [Rivière 1985, s. 182-183]:

„lustrem, w którym przegląda się lokalna społeczność, by odkryć własny wizerunek, w którym poszukuje wyjaśnienia obszaru, do którego jest przywiązana i wcześniejszych pokoleń, widzianych jako wpisane w czas lub w kontekście ciągłości międzypokoleniowej. Jest lustrem, przez które społeczność ta pokazuje się przybyszom, by była lepiej zrozumiana, a dzięki temu jej działania, zwyczaje i tożsamość wzbudzały szacunek (...) Jest interpretacją przestrzeni – miejsc wyjątkowych, w których można się zatrzymać i przechadzać (...) laboratorium (...) centrum konserwacji (...) szkołą, w takim stopniu, w jakim angażuje mieszkańców w poznawanie i ochronę oraz zachęca, by miała bardziej jasną wizję własnej przyszłości”.

Niektóre ekomuzea są inicjowane lokalnie przez mieszkańców i miłośników, a zdolność przyciągnięcia turystów jest jedynie wtórnym efektem ich działań w ramach luźnej struktury zarządzania. W innych miejscach są efektem promowania pomysłu przez władze lokalne, które widzą w dziedzictwie pewną szansę rozwojową, szczególnie na obszarach peryferyjnych i słabiej rozwiniętych. Składowymi ekomuzeum jest zespół obiektów i miejsc rozproszonych w terenie, centra informacyjno-dokumentacyjne badające je oraz promujące, sieci oznakowanych ścieżek lub szlaków między obiektami (pieszych, konnych, rowerowych itp.), miejsca „żywej” prezentacji dziedzictwa: warsztaty, miejsca pokazów, zakłady rzemieślnicze i pracownie, gdzie miejscowi twórcy i rzemieślnicy wytwarzają, sprzedają, a także uczą o procesie powstawania ich produktów, cykliczne i okazjonalne imprezy, które promują ekomuzeum wśród mieszkańców i przybyszów [www.greenways.pl]. Wśród tego typu inicjatyw w Polsce znajdują się m.in. Ekomuzeum Lanckorona, Ekomuzeum Alwernia, Ekomuzeum Rzemiosła w Dobkowie oraz Ekomuzeum Trzy Kultury w Lutowiskach.

5. Spostrzeżenia końcowe

W ostatnich latach obserwuje się stopniowe przenikanie do dyskursu naukowego oraz, choć wolniej, politycznego i publicznego, szerszego rozumienia zrównoważonego rozwoju, uwzględniającego oprócz ekologicznego inne współistniejące, wzajemnie przenikające się wymiary: ekonomiczny i społeczny, a także, z pewnym opóźnieniem, kulturowy. Choć ostatni z nich pozostaje „w cieniu” pozostałych, co pokazuje m.in. re-

latywnie słabe zaakcentowanie kwestii kulturowych w przyjętym ostatnio dokumencie *The Future We Want* [2012], stanowiącym kontynuację Deklaracji z Rio 1992 i Agendy 21, podejmuje się działania na rzecz jego uwypuklenia. Uwzględnienie wymiaru kulturowego jako składowej strategii na rzecz zrównoważonego rozwoju w programowaniu rozwoju, może też znacznie wspomóc, pożądanym z punktu widzenia trwałego rozwoju, proces tzw. retardacji rozwoju społeczno-gospodarczego, rozumianej jako „spowolnienie materialnego przekształcania środowiska (zarówno w odniesieniu do przestrzeni przyrodniczej, jak i społecznej)” [Kistowski 2010a].

W 2004 r. światowa organizacja United Cities and Local Governments stworzyła nawiązujący do Agendy 21 dokument Agenda 21 dla Kultury [*Local Policies...* 2006, s. 130-134; Pascual 2009], który przyjęło już wiele samorządów lokalnych w różnych krajach. Wymiar kulturowy jest też wyraźnie widoczny w rzeczywistych przedsięwzięciach podejmowanych przez władze lokalne, mających na celu zrównoważony rozwój. Doskonale obrazują to miasta zrzeszone w sieci Cittaslow oraz miejsca, gdzie powstają ekomuzea. W Polsce w dyskusjach dotyczących zrównoważonego rozwoju względnie rzadko uwzględniano, jak dotąd, jego kulturowy wymiar [Borys 2009, s. 248]. Z tej perspektywy to, że polskie samorzady lokalne, wspomagane przez innych interesariuszy, angażują się we wdrażanie w praktyce idei muzeum rozproszonego oraz „miast dobrego, wolnego życia” pokazuje jednak, że powoli, następują zmiany w tym zakresie. Powinny one zachodzić także ze względu na zobowiązania podjęte przez nasz kraj, związane z ratyfikacją międzynarodowych dokumentów dotyczących dziedzictwa kulturowego, różnorodności kulturowej oraz krajobrazu kulturowego [Kistowski 2010b].

Literatura

- Bille T., Schulze G., 2011, *Culture in Urban and Regional Development*, [w:] *Handbook of the Economics of Art and Culture*, V. A. Ginsburgh, D. Throsby (red.). Elsevier, North-Holland, Amsterdam.
- Borys T., 2009, *Problemy edukacji dla zrównoważonego rozwoju – perspektywa aksjologiczna*, [w:] *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, R. Janikowski, K. Krzysztofek (red.). Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa.
- Cernea M., 2001, *Cultural Heritage and Development. A Framework for Action in the Middle East and North Africa*. World Bank, Washington.
- Davis P., 2004, *Ecomuseums and the Democratization of Japanese Museology*. „International Journal of Heritage Studies”, nr 1.
- Davis P., 2011, *Ecomuseums – A Sense of Place*. Continuum, London.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa*, Dz.U. nr 14, poz. 98, 2004.
- Europejski Zespół Badawczy Kultury i Rozwoju*, 1998, *Wydobyć z marginesu. Przyczynki do dyskusji o kulturze i rozwoju w Europie*, Instytut Kultury, Warszawa.
- Eversole R., 2006, *Heritage and Regional Development: a Process-and-Outcomes Typology*. „Australasian Journal of Regional Studies”, nr 3.

- From Green Economies to Green Societies, UNESCO's Commitment to Sustainable Development*, 2011, UNESCO, Paris.
- Gałka J. *et al.*, 2012, *Potencjał małopolskich przemysłów kreatywnych*. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków.
- Glaeser E., 2011, *Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier and Happier*. The Penguin Press, New York.
- Golka M., 1995, *Elementy wiedzy o kulturze*, [w:] *Menedżer kultury*, M. Iwaszkiewicz (red.). Ośrodek Badania Rynku, Poznań.
- Grefe X., Pflieger S., Noya A., 2005, *Culture and Local Development*. OECD, Paris.
- Hawkes J., 2001, *The Fourth Pillar of Sustainability – Culture's Essential Role in Public Planning*. Common Ground Publishing, Melbourne.
- Janikowski R., Krzysztofek K. (red.), 2009, *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*. Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa.
- Jeżowski P. (red.), 2009, *Metody szacowania korzyści i strat w dziedzinie ochrony środowiska i zdrowia*. SGH, Warszawa.
- Kistowski M., 2010a, *Retardacja w gospodarce przestrzennej – dylematy i kierunki wdrażania*, [w:] *Retardacja materialnego przekształcania zasobów przyrodniczych. Osiągnięcia, perspektywy, problemy*, J. Kostecka (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 242, Warszawa.
- Kistowski M., 2010b, *Bierna ochrona krajobrazu jako podstawa utrzymania korzystnych warunków życia człowieka*. „Przegląd Przyrodniczy”, nr 1.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, Dz.U. nr 32, poz. 190, 1976.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego*, Dz.U. nr 215, poz. 1585, 2007.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, Dz.U. nr 172, poz. 1016, 2011.
- Lewandowski P., Mućk J., Skrok Ł., 2010, *Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu. Raport końcowy*. Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa.
- Local Policies for Cultural Diversity*, 2006, United Cities and Local Governments. Working Group on Culture, Barcelona, http://www.uclg.org/sites/default/files/EN_332_report_local_policies_for_cultural_diversity_en.pdf (27.11.2012).
- Murzyn M., 2006, *Kazimierz. Środkoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji*. MCK, Kraków.
- Murzyn-Kupisz M., 2012, *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*. Wyd. UE, Kraków.
- Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju*, 1991, PWE, Warszawa.
- Navrud S., Ready R. C. (red.), 2002, *Valuing Cultural Heritage. Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts*. E. Elgar, Cheltenham.
- Our Creative Diversity*, 1995, World Commission on Culture and Development, UNESCO, Paris.
- Palmer R., Purchla J. (red.), 2010, *Kultura a rozwój 20 lat po upadku komunizmu w Europie*. MCK, Kraków.
- Pascual J., 2009, *Polityki kulturalne, rozwój społeczny i innowacyjność instytucjonalna, czyli: dlaczego potrzebujemy Agendy 21 dla kultury?*, [w:] *Kierunek Kultura. Promocja*

- regionu przez kulturę*, W. Kłosowski (red.). Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki, Warszawa.
- Purchla J., 2005, *Dziedzictwo a transformacja*. MCK, Kraków.
- Radstrom S., 2011, *A Place-Sustaining Framework for Local Urban Identity: an Introduction and History of Cittaslow*. „Italian Journal of Planning Practice”, nr 1.
- Rivière G. H., 1985, *The Ecomuseum: an Evolutive Definition*. „Museum”, nr 37.
- Sen A., 2004, *How Does Culture Matter?*, [w:] *Culture and Public Action*, V. Rao, M. Walter (red.). Stanford University Press, Stanford.
- Słownik Wyrazów Obcych*, 1995, PWN, Warszawa.
- Smith D., 2000, *Moral Geographies. Ethics in a World of Difference*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Snowball J. D., 2008, *Measuring the Value of Culture: Methods and Examples in Cultural Economics*. Springer, Berlin-Heidelberg.
- Streeten P., 2011, *Culture and Economic Development*, [w:] *Handbook of the Economics of Art and Culture*, V. A. Ginsburgh, D. Throsby (red.). Elsevier, North-Holland, Amsterdam.
- The Future We Want*, 2012, <http://www.uncsd2012.org/content/documents/727The%20Future%20We%20Want%2019%20June%201230pm.pdf> (29.11.2012).
- Throsby D., 1995, *Culture, Economics, Sustainability*. „Journal of Cultural Economics”, nr 19.
- Throsby D., 2003, *Cultural Sustainability*, [w:] *A Handbook of Cultural Economics*, R. Towse (red.). E. Elgar, Cheltenham.
- Throsby D., 2010, *Ekonomia i kultura*. NCN, Warszawa.
- UNESCO, 1998, *Final Report of Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development: the Power of Culture*. UNESCO, Paris.
- Weber M., 2010, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Aletheia, Warszawa.
- World Bank, 1999, *Culture and Sustainable Development: a Framework for Action*, World Bank, Washington.
- Żylicz T., 2004, *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*. PWE, Warszawa.